

שימוש בשעון חכם בשבת

סרן, הרב אליעד קורנברג – רב חטמ"ר אפרים

- א. הקדמה
- ב. שינוי זרם
- ג. כתיבה
- ד. מלאכת מחשבת
- ה. סיכום

א. הקדמה

בשנים האחרונות נפוץ בשוק "שעון חכם" המבצע פעולות שונות, וביניהן מונה צעדיים ומנטר דופק. פעולות אלו מבוצעות ע"י חיישנים המותקנים בגוף השעון. בשנה האחרונה החל פיילוט בקרב טירונים בחטיבות החי"ר, וכחלק ממנו נדרש כל חייל לענווד שעון כזה, על מנת לעקוב אחר פעולותיו, כושרו הגופני והבריאותי וכיו"ב. המפקדים האחראים על פיילוט זה טוענים כי ישנה לחשיבות לענידת השעון גם בשבת, אע"פ שהחיילים אינם מתאמנים ביום זה, על מנת לבצע מעקב מלא על פעילותו של החייל בכל השבוע, כולל בשעות המנוחה. השאלה שיש לברר: האם מותר לענווד שעון זה בשבת, או שיש בכך איסור? יש לדון כאן בכמה נושאים:

1. מצד פעולת החיישנים עצמם.
2. מצד "כותב", באופן שהתוצאות מופיעות על צג השעון.
3. מצד פעולת האדם עצמו, שיש לדון האם מוגדר כמתכוון או כאינו מתכוון לגבי פעולת החיישנים.

ב. שינוי זרם

כידוע, באחרונים הובאו מספר שיטות עיקריות למקור האיסור לשימוש בחשמל בשבת: משום בונה¹, משום מכה בפטיש² ומשום מוליד³. בדברי פוסקי דורינו נראה כי נקטו להלכה

1 כך דעת החזון איש (או"ח נ, ט), שבהזרמת החשמל בחוטים הוא כנותן צורה משמעותית לחומר הגולמי, ועוד שבסגירת המעגל החשמלי הוא מכשיר את הכלי לשימוש.
 2 משפטי עוזיאל א, או"ח יג - משום שיש בהזרמת החשמל תיקון כלי, מנחת אשר א, ל - שחידש ע"פ הירושלמי שכל מעשה שיש בו חשיבות וחידוש ואי אפשר להגדירו משום שאר אבות מלאכה, אסור משום מכה בפטיש.
 3 שו"ת בית יצחק (במפתחות ליור"ד ב, סי' לא), וחשש לדבריו הגרש"ז אויערבאך (מנחת שלמה א, ט).

בעיקר כשיטת שחשמל אסור משום מוליד, ולכן נדון בסוגיא זו כשיטה זו.
 חיישני השעון החכם פעילים באופן תמידי, והליכת האדם אינה גורמת להפעלת מנגנון
 חשמלי אלא לשינוי זרם בחיישן שהזרם החשמלי כבר פועל בו. אם כן, יש לדון לגבי שינוי
 זרם בשבת.
 המקור שהובא לאיסור חשמל בשבת, וממילא גם לסוגית שינוי הזרם, הוא מדברי הגמרא
 במסכת ביצה:

"רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: סחופי כסא אשיראי ביומא טבא אסור. מאי
 טעמא? משום דקמוליד ריחא. ומאי שנא ממוללו ומריח בו, וקוטמו ומריח
 בו? התם ריחא מיהא איתא, ואוסופי הוא דקא מוסיף ריחא. הכא אלודי הוא
 דקמוליד ריחא".

מדברי הגמרא עולה כי הולדת דבר חדש נחשב כ"מוליד", אך הוספה על דבר קיים – מותרת.
 השאלה שדנו בה האחרונים היא מהו גדר דבר חדש, ומה נחשב הוספה על דבר קיים.
 המגן אברהם כתב:

"ואין להביא ראייה מכאן דבגד שמריח כבר מותר ליתן עליו בשמים שיריח
 יותר, דשאני הכא שהריח הוא שם, רק שמוסיפו במלילתו שיצא הריח, מה
 שאין כן בבגד, דמכל מקום מוסיף ריח חדש".

נראה מדבריו, שהיתר "הוספה" על דבר קיים הוא רק כאשר הדבר כבר קיים כאן לגמרי,
 והאדם רק מוציא אותו שיהיה ניכר יותר, אבל להוסיף על דבר קיים בחפץ שהדבר קיים רק
 בחלקו – נחשב כהולדת דבר חדש.

4 לפי השיטות האחרות:

משום בונה – הגר"ש אלישיב (הובאו דבריו בשו"ת ישא יוסף ג, עו) הסביר שלא שייך בונה בשינוי זרם,
 כנראה משום שהזרם כבר קיים ולא שייכת סברת החזו"א (אך עיין שם שהובאו גם דבריו הגר"ח קנייבסקי
 שסובר שגם בשינוי זרם שייך בונה).

משום מכה בפטיש – לשיטת הרב עוזיאל נראה שאין לאסור בשינוי זרם, כיון שאין כאן תיקון מנא, שהרי
 הכלי כבר פועל עוד קודם. לשיטת הגר"א וייס – כתב בעצמו (מנחת אשר א, לב) שבמעגלים זעירים שאין
 התוצאה ניכרת ואין מעשה מסויים ומוגדר שעושה להפעלתם – לא שייך מכה בפטיש.

5 ע"י התנועה עצמה שהחיישן מרגיש בה, או ע"י חיישן הדופק, שמשדר אור לרקמת פרק כף היד ומזהה
 את הדופק ע"פ תרגום של החזר קרן האור לחיישן. מוסכם ששניהם פועלים תמידית, וההשפעה של האדם
 עליהם היא באמצעות שינוי זרם.

6 דף כג, א.

7 או"ח תקיא, יא.

אמנם מדברי שו"ע הרב⁸ משמע אחרת:

"ואם כבר היה מונח מין בושם זה על בגד זה בענין שכבר נכנס ריח הבושם בבגד - מותר להניח עליו ביום טוב עוד ממין בוש זה, כדי להוסיף ריח בושם זה בבגד, אבל אסור להניח עליו מין בושם אחר שהרי הוא מוליד ריח חדש בבגד ביום טוב".

לדבריו, יש לראות באופן כללי, האם הדבר הנולד כבר קיים כאן, ואז אין חידוש בהולדת תוספת מאותו הדבר עצמו, או שהוא כלל אינו קיים ורק אז נראה זאת כמוליד⁹. על יסוד מחלוקת זו, נראה שנחלקו פוסקי דורינו בסוגית שינוי זרם חשמלי. בספר שמירת שבת כהלכתה¹⁰ התייר, בשם הגרש"ז אויערבאך, לשנות את עוצמת מכשיר השמיעה. הרב אויערבאך מבאר את הטעם לדבריו¹¹:

"ברם נראה דאף אם נאמר דאסור משום מוליד, מכל מקום מותר להגביר את הקול ע"י הגברת עוצמת הזרם ואין לחשוש בזה לאיסור מוליד, שהרי אמרו בגמרא (ביצה כג, א'¹²) שמותר למלול עשבים שיש בהם ריח משום טעמא דריחא מיהו איתא ואוסופי הוא דקא מוסיף, כך גם כאן".

בהמשך דבריו הביא את דברי המגן אברהם, אך כתב שיש לחלק כדברי שו"ע הרב¹³. לעומתו, הגרי"ש אלישיב סובר כי גם בהגברת זרם יש איסור מוליד¹⁴. הרב יוסף אפרתי הסביר שדבריו מבוססים על דברי המגן אברהם¹⁵:

"בשינוי זרם סבירא ליה דהוי איסור מדרבנן משום נולד, דהתוספת יש בה גם משום נולד, אלא דהתוספת זרם חשיב נולד דווקא אם היא עושה שינוי משמעותי. ויש לדמות את זה למה שהביאו האחרונים לחלק בין הא דמותר למלול עשבים בשבת ומאידך אסור להוסיף ריח בבגד שמריח כבר, וכדכתב המגן אברהם דבבגד מכל מקום מוסיף ריח חדש, מה שאין כן בעשבים שהריח הוא שם רק שמוסיפו במלילתו שיצא הריח".

הרב אפרתי סובר שהאיסור הינו דוקא כאשר השינוי משמעותי, אך לא ברור כיצד למד

8 אר"ח תקיא, ז.

9 כן כתב גם בחיי אדם (צג, יד).

10 לד, כה.

11 מנחת שלמה שם.

12 משום למד הבית יצחק לאסור חשמל משום מוליד, כשם שאסור להוליד ריח בבגד.

13 כך נקטו גם הרב שלמה גורן (משיב מלחמה א, ג, לז - עמ' שיב), והרב עובדיה יוסף (יביע אומר א, יט, יט).

14 עיין ארחות שבת כו, הערה לג.

15 שו"ת ישא יוסף ג, עו.

זאת מדברי המגן אברהם, שהרי המגן אברהם דיבר על הוספת ריח בבגד שכבר יש בו ריח, ולכאורה הוספה זאת אינה משמעותית כלל. נוסף על כך, לא ברור מה מוגדר כשינוי משמעותי לשיטתו.

ג. כתיבה

כאמור, צעדיו ודופק ליבו של האדם העונד את השעון נכתבים ומופיעים על מסך השעון, ויש לדון האם יש בכך משום מלאכת כותב.

נחלקו פוסקי דורינו בשאלה האם יש בכתיבה על גבי מסכים דיגטליים משום כותב. הגר"ע יוסף¹⁶ והגר"ז אויערבאך¹⁷ סוברים כי כל כתב שאינו נכתב או מודפס על דבר המתקיים אינו נחשב כמלאכת כותב, ולכן כתיבה על מסך מחשב שכל פעם מציג דבר אחר – אינה ככותב המתקיים, וגם אין בה מעשה כתיבה אלא צירוף של נקודות חשמליות על מסך. לעומתם הגר"ש וואזנר¹⁸ והגר"ש אלישיב¹⁹ סוברים שיש בכך מלאכת כותב, כיון שבסופו של דבר לעין האדם נראית כאן כתיבה, וכך דרך הכתיבה במכשירים אלה.

קיימת אפשרות להסתיר את הצגת הנתונים על גבי מסך השעון, ובכך להימנע מהמחלוקת הנ"ל, אך הנתונים עצמם נשמרים בזיכרון של השעון, ובנוסף משודרים גם למאגר נתונים ממחושב, המשמש למעקב ובקרה אחר נתונים אלו של החיילים. הגר"ז אויערבאך סבר שבעצם שמירת הנתונים במאגר יש משום איסור "בונה" או "מתקן מנא": "כיון שדיסקט רגיל אין לו כל ערך, ורק עם רישום האותיות האלקטרוניות 'נבנה' הדיסקט"²⁰. אך נראה לומר, שדבריו שייכים רק כאשר כותב על ריק, שאין עליו נתונים בכלל, אך כאשר כבר יש עליו נתונים וכעת רק מוסיף עוד נתונים – לא שייך לומר בזה שהוא מתקן מנא.

ד. מלאכת מחשבת

א. פסיק רישא באיסור דרבנן

פעולת השעון החכם תחשב לכל היותר פסיק רישא באיסור דרבנן, וכאשר אין לאדם צורך כלל בנתוני הצעדים והדופק – הרי זה פסיק רישא דלא ניחא ליה באיסור דרבנן. בענין זה נחלקו האחרונים אם אסור או מותר²¹, ולכן יש לבחון את הנושא מכיוון אחר.

16 יביע אומר ח, מח.

17 מאורי אור ד, עמ' ר.

18 שבט הלוי ו, לו. י, ס.

19 ישא יוסף ד, פב.

20 שמירת שבת כהלכתה סו, הערה ריא.

21 ראה פסקי תשובות (שטז, ח) שהביא את הדעות השונות.

ב. אינו מתכוון

בירושלמי²² מובא דין שיש לו השלכות בגדר "אינו מתכוון":

"רבי יוסי בי רבי בון בשם רב חינא: היה צבי רץ כדרכו ונתכוון לנעול בעדו, ונעל בעדו ובעד הצבי – מותר".

מכאן למד הרשב"א²³ שאפילו אם מתכוון גם לצידת הצבי – מותר, כיון שמתכוון גם לנעילת הבית. הר"ן²⁴ חלק על דבריו וכתב שבירושלמי מדובר שלא ידע שיש צבי בבית, אבל אם יודע שיש שם צבי – אסור, אפילו אם אינו מכוון כלל לצוד את הצבי, והרי זה כפסיק רישא. נראה שהרשב"א סבר שאין בכך פסיק רישא, כיון שעצם הפעולה של נעילת הדלת אינה נחשבת כפעולת צידה, ולכן אף על פי שבמקרה זה הוא גם צד את הצבי ע"י נעילת הדלת – לא נתייחס לכך כפסיק רישא²⁵.

למעשה, נראה כי הפוסקים נקטו כדעת הר"ן²⁶.

הגר"ש וואזנר דן במקרה שיש חיישן תנועה המותקן ברחוב, וכאשר הוא מזהה אדם ההולך ברחוב מיד הוא מדליק את התאורה, אף על פי שהאדם הולך במקום רחוק ואינו זקוק לאור. במקרה זה, לדבריו, פשוט שאין איסור²⁷:

"דיסוד מלאכת שבת פעולת מלאכה, וגם שיהיה מלאכת מחשבת, אבל מחשבת בלי מלאכה המצטרפת לזה לא אסרה תורה... כשאדם אינו עושה כלום ממש והולך לדרכו לפי תומו, ואינו מוסיף אף תנועה אחת למען מלאכה, אף שבגרמתו נדלק אור או דבר כיו"ב בזה - פשיטא שכל זמן שאינו חושב ממש ללכת למען הדליק וכיו"ב שאין אנו מצרפים הליכתו הרגילה להתוצאה הנ"ל, ואין כאן פעולה של מלאכה... ומובן דאין זה דומה לנדרון השכיח היום שדלתות בית נפתחות ע"י עין אלקטרי ע"י הנכנס לתוכו דבזה ודאי איכפת ליה בתוצאה של כניסתו ואסור, מה שאין כן העובר ברחוב גרידא בלי שום ניהותא הנ"ל".

22 שבת פרק יג הלכה ו.

23 שבת קז, א ד"ה תוספתא.

24 שבת לח, א בדפי הרי"ף ד"ה הא.

25 בשונה מהמקרה הקלאסי של "פסיק רישא ולא ימות" ששם שחיטת התרנגול היא בהכרח גם נטילת נשמה ואי אפשר לנתק בין הדברים. ע"פ שלטי גיבורים (שם ג), מרכבת המשנה (שבת א, א), שו"ת שבט הלוי (ט, ט), ועיין דרך המלך על הרמב"ם (שבת י, כג).

26 מגן אברהם (שטז, יא), משנה ברורה (שם, כה).

27 שו"ת שבט הלוי (ט, ט).

כלומר, באופן שאינו עושה שום פעולה כלל, אף על פי שגורם לדבר נוסף שיקרה – בזה גם הר"ן מסכים שמותר²⁸, אלא אם כן רוצה ומכוון לאותה פעולת איסור²⁹. נראה שהוא הדין בנידון דידן: כאשר האדם עונד את השעון החכם כוונתו להשתמש בו כשעון, ואף על פי שתוך כדי הליכותו ותנועתו הוא מפעיל את חיישני התנועה והדופק – אין כאן פעולת איסור, ואין כאן כוונה לאיסור. אמנם, אם הוא רואה על הצג את נתוני הצעדים והדופק והדבר חשוב לו, או שהוא רוצה לדעת במוצאי שבת נתונים אלו – יש לאסור לפי זה. מדברי הגר"א וייסו³⁰ נראה שהוסיף והקל בכל אופן, כיון שבעצם מהותם של חיישנים אלו לא שייך איסור החשמל:

"לעניות דעתי אין זה כלל בגדר מלאכה בשבת, אם משום דאין בזה גדר מלאכה כלל, ואם משום דלא הוי מלאכת מחשבת...ונראה עוד... בשינויים אלקטרוניים שאין בהם תוצאה חשובה הנראית לעין ופעולת המכשיר נמשכת כאילו מאליה – אין בזה גדר מוליד כלל... מובן ביותר דאין גדר מלאכה כלל במה שנעשה כאילו מאליו ללא כוונה וללא מעשה מסויים".

אמנם בסוף דבריו סייג, שראוי להימנע מכל אלה, אך לצורך חולה או שעת הדחק אפשר להקל.

ג. פסיק רישא בגרמא

האבני נזר³¹ כתב לכאר את דעת הרשב"א המובאת לעיל באופן אחר:

"דלכאורה הוי גרמא, כיון שאינו עושה מעשה בגוף הצבי, וכבר כתב הרא"ש ז"ל בהדקיה באנדרונא³², דדוקא בהכניסו לחדר וסגר הדלת עליו חייב, אבל אם נכנס מאליו וסגר עליו הדלת פטור, ופסק כן בשולחן ערוך. ואם כן הכא נמי למה יתחייב בנעילת הדלת, הא כתיב "לא תעשה כל מלאכה" הא גרמא

28 אולי אפשר לומר: כל הנידון בו נחלקו הר"ן והרשב"א הוא כיצד להתייחס לכוונה, כלומר האם עצם כוונתו לסור את הדלת גם מגדירה את פעולת הצידה כפעולה שמכוון אליה ורוצה בה. אך באופן שהולך ברחוב והחיישן מדליק את האור – אין מעשה.

29 נראה שהסיבה לאסור, היא מכיון שבסופו של דבר הוא רוצה בפעולת האיסור, ולכן אי אפשר לומר שהוא רק "הולך לתומו", אלא עצם ההליכה שלו הופכת לפעולת איסור. כסברתו זו של הגר"ש וואזנר כתוב גם הגר"ע יוסף (יביע אומר ט, אורח חיים לה, ב) והגר"ש אלישיב (אורחות שבת א, טו הערה נה) לגבי מעבר במקום שיש בו מצלמות במעגל סגור.

30 מנחת אשר א, לב. שם דן לגבי מכשירי שמיעה, אזיקים אלקטרוניים ומכשירי חמצן (אפילו בכאלה שרישום הנתונים מופיע על גבי צג), הדומים לנידון דידן.

31 אור"ח קצד. הובאו דבריו גם בשו"ת הר צבי (א, קפח) בענין דוד שמש.

32 כלומר שנעל את חברו בחדר, ומנע ממנו לאכול וכן לעבוד.

שרי? ועל כורחין לחלק כדמחלק רב אשי בבא קמא, בזורה ורוח מסייעתו, אף דבנזקין כהאי גוונא הוי גרמא - בשבת חייב משום דניחא ליה בהכי דמלאכת מחשבת אסרה תורה ולהכי איכוין, והכא נמי כיון שנתכוין לצוד הצבי, מה שאין כן כשלא נתכוין הוי גרמא. ופסיק רישא לא מהני לחשוב גרמא כמעשה".

האבני נזר מחדש, שבעצם מלאכת צידה היא רק כאשר האדם תופס בידיו את בעל החיים, אך במצב שהוא רק מונע ממנו את היציאה מהבית ע"י נעילת הדלת - הדבר נחשב כגרמא, וכיון שנעשה בדרך של פסיק רישא, שהרי כוונתו לסגור את ביתו - מותר לעשות כך. נראה מדבריו שהחיסרון בגרמא, מצד "מלאכת מחשבת" הוא בכוונה, ולכן לא נאסר, וגם כאשר עושה את הפעולה בדרך של פסיק רישא - הכוונה במעשה זה אינה מספיקה כדי להחשיב את מעשה הגרמא כ"מלאכת מחשבת".

נראה שאפשר לרמות את הנידון בשעון החכם לדברי האבני נזר: האדם הולך וממילא נעשית פעולה חשמלית, אך אין זה הדרך הרגילה והמקובלת לפעול פעולות כאלה³³.

ד. מיהו "בעל הכוונה"?

הדברים שנאמרו עד כאן שייכים כאשר האדם עונד את השעון לעצמו, ומרצונו האישי, שאז אם אין כוונתו להפעלת החיישנים ולאגירת הנתונים - יש צדדים להתיר משום פסיק רישא ואינו מתכוון, כנ"ל. אך במקרה שלפנינו, החייל עונד את השעון בהוראת מפקדיו, והם רוצים ומכוונים להפעלת החיישנים ורישום הנתונים במערכת, כדי לקיים מעקב רציף על פעילותו הגופנית של החייל גם במהלך השבת. יתכן ויש מקום לומר שבאופן כזה איננו מתחשבים בכוונתו של החייל, אלא בכוונת מפקדיו, ואם כן יש כאן כוונה ישירה להפעלת החיישנים ורישום הנתונים. מצד שני, לא מצאנו דבר כזה, שנגדיר את כוונת האדם במעשה ע"פ כוונת אדם אחר, ולכן תמיד יש להגדיר את כוונת החייל עצמו שעונד את השעון ככוונה המשמעותית לענין המעשה שעושה, ואין להתחשב בכוונת מפקדיו בכך.

ה. סיכום

ראינו כמה נקודות ביחס לשימוש בשעון החכם בשבת:

1. מצד שינוי זרם - נחלקו האחרונים האם אסור או מותר.
2. מצד מלאכת מחשבת - הובאו כמה צדדים להקל: אם מצד פסיק רישא דלא ניחא ליה בדרבנן, מצד פסיק רישא בגרמא, מצד אינו מתכוון או מצד שאין כאן פעולה

33 אין ברצוני להיכנס לשאלה האם להגדיר את עצם פעולת החיישן כגרמא, שאלה שנחלקו בה פוסקי דורנו, אך נראה ברור שפעולת האדם בהליכתו עם השעון תחשב כגרמא. ועיין במאמרם של הגר"נ גולדברג והרב ישראל רוזן בתחומין כה (עמ' 441).

כלל, כפי שחידש הגר"א וייס.

3. מצד הצגת הנתונים ע"ג הצג / אגירתם בזיכרון המכשיר – הובאו דעות האחרונים בכך.

למעשה, נראה שכאשר הנתונים אינם מוצגים על צג השעון, ואין בכך משום חשש כותב, יש מקום גדול להתיר אם אין לאדם העונד אותו צורך באגירת הנתונים ובדיקתם במוצאי שבת וכדו'³⁴.

34 ראה עוד מאמרו של הרב ישראל רוזן 'צמיד חכם בשבת' <https://www.zomet.org.il/?CategoryID=3> ומאמרו של הרב יוסף צבי רימון <https://midrash.jct.ac.il/%D7%A9%D7%99-%D7%91%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%9E%D7%9A%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%99-%D7%91%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%9E%D7%93%D7%A8%D7%A9/%D7%94%D7%9C%D7%9B%D7%94/%D7%A9%D7%A2%D7%95%D7%A8-%D7%97%D7%9B%D7%9D-%D7%91%D7%A9%D7%91%D7%AA>